

УДК 929:378.245:940.КАРПЕНКО;В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ 378.4(477-25)ІНСТИТУТ
СУСПІЛЬНИХ НАУК"1950/1970"
DOI: 10.33402/ukr.2021-34-148-161

Степан КОБУТА

кандидат історичних наук

*доцент кафедри історії України і методики викладання історії
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9210-3319>

e-mail: step-ko@i.ua

Лариса КОБУТА

кандидат політичних наук, доцент кафедри

політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3768-2864>

e-mail: larysa.kobuta@pnu.edu.ua

ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР У ЖИТТІ Й НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ ПРОФЕСОРІВ ОЛЕКСАНДРА КАРПЕНКА ТА ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО

Розглянуто трудовий шлях і наукову діяльність докторів історичних наук, професорів Олександра Карпенка та Володимира Грабовецького під час роботи в Інституті суспільних наук АН УРСР. На основі архівних особових справ конкретизовано етапи їхнього наукового поступу, тематику досліджень, фаховий рівень наукової творчості в контексті діяльності в академічній установі. Показано специфіку стосунків із директором інституту, академіком Іваном Крип'якевичем, його помітну роль у професійному зростанні молодших колег – під його впливом історики сформували свій науковий світогляд, відбулися як дослідники, стали провідними спеціалістами в обраних напрямках досліджень, здобули фахове й суспільне визнання.

Відзначено, що в період роботи в інституті старший науковий співробітник О. Карпенко опублікував наукову статтю про революційні події у Східній Галичині, у якій одним із перших у радянській історіографії намагався об'єктивно оцінити процеси утворення Західноукраїнської Народної Республіки. Відображено реакцію на наукову позицію автора з боку львівських комуністичних партійних органів, підконтрольних їм науковців, керівника інституту та колег О. Карпенка. На прикладі ситуації з О. Карпенком продемонстровано труднощі, що їх доводилося долати українським історикам в умовах домінування комуністичних ідеологічних підходів, щоб реалізувати себе в науковій сфері.

Показано значну подвижницьку роботу В. Грабовецького у справі дослідження та популяризації середньовічної і ранньомодерної історії України не тільки в межах

наукових досліджень, а й у пізнавальних передачах у 1960-х роках на Львівському радіо та телебаченні.

Ключові слова: Володимир Грабовецький, Олександр Карпенко, Іван Крип'якевич, Інститут суспільних наук, наукова діяльність.

Починаючи з другої половини 1970-х років, на історичному факультеті Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаніка понад чотири десятиліття працювали два доктори історичних наук, професори Олександр Юхимович Карпенко (1921–2013) та Володимир Васильович Грабовецький (1928–2014). Праця цих науковців значно посилила кадровий склад факультету, наукову, педагогічну й методичну складові навчального процесу. За їхньої участі підготовлені тисячі кваліфікованих випускників, більшість із яких поповнили ряди вчителів історії у школах, викладачів середніх і вищих навчальних закладів. Частина їхніх вихованців захистили дисертації, стали відомими в Україні дослідниками, продовжили наукові традиції наставників, зокрема в навчальних та наукових установах, де ті працювали.

У трудовій біографії двох учених був львівський період діяльності, пов'язаний із працею в Інституті суспільних наук Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки (ІСН АН УРСР, тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) та стосунки з його директором, видатним українським істориком, академіком Іваном Петровичем Крип'якевичем. Тож мета розвідки – висвітлити життєвий та науковий шлях цих дослідників у контексті діяльності в названій академічній установі, специфіку стосунків із керівником і колегами. Їхні короткі біографічні дані представлені в енциклопедичній та довідниковій літературі. Історіографічні напрацювання про них можна почерпнути з публікацій Володимира Бадяка¹, Миколи Вегеша², Миколи Кугутяка³, Юрія Сливки⁴, Віталія Яремчука⁵ й окремих тематичних підбірок праць⁶. Та все ж у вказаних публікаціях саме період наукової діяльності в межах ІСН відображений фрагментарно, у контексті загальних біографічних даних. Джерельну основу статті склали матеріали особових справ О. Карпенка та В. Грабовецького, що зберігаються в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, опубліковані документи Державного

¹ Бадяк В. Олександр Карпенко очима студента і науковця. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 43–50

² Вегеш М. М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України. Івано-Франківськ, 2006. 432 с.

³ Кугутяк М. Він повертає українській історії її справжнє обличчя. *Карпенко Олександр. 3 історії Західно-Української Народної Республіки (до 85-річчя з дня народження професора О. Ю. Карпенка)*. Івано-Франківськ, 2006. С. 5–11.

⁴ Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 11–20.

⁵ Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. Острог, 2009. 526 с.

⁶ Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. На пошану професора Олександра Карпенка. Івано-Франківськ. 2001. № 5–6. С. 11–89; Життя, присвячене історії. Володимир Грабовецький: вчений, громадський діяч, людина / редкол.: І. Цепенда та ін. Івано-Франківськ, 2016. 396 с.

архіву Львівської області у збірнику «Культурне життя в Україні. Західні землі»⁷, тематичних публікаціях⁸, а також спогади самих діячів, їхніх сучасників та учнів.

Уродженець Чернігівщини Олександр Карпенко потрапив на роботу до Львова у квітні 1949 р., коли його призначили завідувачем відділу фондів і обслуговування читачів Наукової бібліотеки АН УРСР. За його плечима була служба в Червоній армії (ЧА), участь у бойових діях під час німецько-радянської війни, поранення, закінчення військових училищ й одержання молодшого офіцерського звання. Він здобув кілька спеціальностей: історика – у Чернігівському педагогічному інституті (1940), педагога і психолога – у Київському педагогічному інституті ім. М. Горького (1947), спеціаліста-міжнародника – у Вищій республіканській партійній школі (1948). Короткий час працював викладачем основ марксизму-ленінізму в Київському інституті іноземних мов. Такий послужний список давав сподівання 28-річному О. Карпенкові на успішний розвиток кар'єри в царині науки й освіти, тож скерування на роботу у Львів сприймалося як початок наукової роботи.

Адміністративна посада завідувача відділу львівської академічної бібліотечної установи дала змогу ознайомитися з великою кількістю історичної та гуманітарної літератури, виданої поза пильним оком радянської цензури. І хоч О. Карпенко відповідав за фільтрування наявного бібліотечного фонду змісту видань відповідно до критеріїв марксистсько-ленінсько-сталінської методології, частина цих книг не могла пройти повз увагу допитливого історика. Цілком лояльний до політичної системи та панівної ідеології чиновник усе ж обережно висловлював власну думку щодо доцільності переведення у спецфонди (фактично, у закриті для користувачів книгозбірні дорадянської літератури) частини видань, що мали наукову історіографічну вартість, про що тут же «пильні» співробітники доносили директорові бібліотеки Антонові Одусі, з яким у молодого керівника відділу склалися доволі непрості стосунки⁹.

Власне, дослідницька складова роботи все більше брала гору над адмініструванням. У характеристиці на завіділу О. Карпенка від травня 1951 р. керівництво бібліотеки зазначало: «... ініціативний, володіє організаторськими здібностями. Політично грамотний, систематично працює над підвищенням ідейно-політичного рівня та ділової кваліфікації», та водночас вказувало: «... роботі відділу мало приділяє уваги, відірваний від колективу ... прагне до набуття вченого ступеня, але своєю діяльністю та поведінкою показує, що робота в бібліотеці для нього є тимчасовим явищем»¹⁰.

Натомість організаторський і дослідницький хист Олександра Карпенка заважив голова філіалу АН УРСР, дійсний член АН УРСР Йосип Штокало. У березні 1952 р. він «за високоякісну сумлінну роботу по забезпеченню успішного проведення у м. Львові конференції з питань розвитку продуктивних сил західних

⁷ Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Львів, 1996. Т. II: (1953–1966) / упоряд. Т. Галайчак, О. Луцький, Ю. Сливка та ін. 920 с.

⁸ Кобута С. Науковець і партійно-ідеологічна система: документи і матеріали. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 51–72; Сливка Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8. С. 500–547.

⁹ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Од. зб. 98. Карпенко О. Ю. Арк. 108–111.

¹⁰ Там само. Арк. 101.

областей Української РСР» оголосив йому подяку із занесенням у трудову книгу. А за місяць, згідно з його наказом, О. Карпенка перевели на посаду вченого секретаря ІСН АН УРСР¹¹.

Робота в цьому науковому закладі заклала основи наукової діяльності О. Карпенка. Тут він трудився 8 років, здобув ступінь кандидата наук, звання старшого наукового співробітника, став одним із провідних науковців відділу історії України. Мав можливість не тільки займатися науковими дослідженнями, а й, спілкуючись із представниками старої галицької наукової еліти – Іваном Крип'якевичем, Михайлом Возняком, Іларіоном Свенціцьким та ін., – сформував науковий світогляд, який виходив за типовий шаблон радянського історика.

Працьовитість, наполегливість, зарядженість на пізнання наукової проблематики дали можливість О. Карпенкові за короткий час підготувати дисертацію. Цьому сприяло і віднайдення архівних справ польської поліції, у яких містилася значна джерельна база з тематики дослідження. У характеристиці, яку підписав директор ІСН Олексій Нестеренко перед захистом дисертації, вказано: «Товариш Карпенко О. Ю. добросовісно відноситься до роботи, дисциплінований, енергійний та наполегливий, вимогливий до себе і підлеглих. Беручи активну участь в суспільно-політичному житті, тов. О. Карпенко систематично працює над підвищенням свого ідейно-теоретичного рівня і наукової кваліфікації, закінчив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, має друковані праці на актуальні науково-політичні теми»¹².

Науковим керівником став кандидат історичних наук, завідділу історії країн народної демократії Інституту історії АН УРСР Федір Шевченко. Поради досвідченого колеги сприяли засвоєнню основних принципів і прийомів наукової роботи, умінню правильно систематизувати матеріал, виділити головні аспекти проблеми, належно оформити результати дослідження. Між двома істориками склалися добрі наукові й товариські стосунки – О. Карпенко нерідко бував у домі Ф. Шевченка під час відвідин Києва.

Захист дисертації на тему «Селянські повстання у Львівському воєводстві в 1932–1933 рр.» відбувся 17 лютого 1953 р. в Інституті історії АН УРСР. У пізнішому відгуку на наукову діяльність О. Карпенка, яку підписав І. Крип'якевич, зазначено, що в дисертаційній роботі «на основі широкого архівного матеріалу, дослідив великі селянські повстання в роки світової економічної кризи, причому відзначив вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції та соціалістичного будівництва в СРСР на революційний рух в Західній Україні та відмітив вплив комуністів на хід боротьби і закріплення дружби українських і польських селян»¹³. За півроку, 17 серпня 1953 р., Вища атестаційна комісія (ВАК) СРСР підтвердила рішення вченої ради Інституту історії і видала О. Карпенкові диплом кандидата історичних наук.

Написання дисертації та її успішний захист одразу вплинули на посадовий статус дослідника. 10 лютого 1953 р. тимчасово виконувач обов'язки директора ІСН Маркіян Смішко видав розпорядження, а 23 лютого – наказ про переведення

¹¹ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Од. зб. 98. Карпенко О. Ю. Арк. 115, 117.

¹² Там само. Арк. 60.

¹³ Там само. Арк. 58.

тимчасово, до затвердження Президією АН УРСР, кандидата історичних наук Олександра Карпенка від 18 лютого 1953 р. на посаду старшого наукового співробітника відділу історії. Підставою для цього були усне доручення голови Філіалу АН УРСР Йосипа Штокала та погодження заввідділу історії України Івана Крип'якевича¹⁴. 10 березня 1953 р. наказом голови філіалу АН УРСР О. Карпенка призначили на посаду вченого секретаря Львівського філіалу АН УРСР з одночасним переведенням його на половину ставки співробітника відділу історії України ІСН. Такий кар'єрний злет погодив віце-президент АН УРСР Георгій Савін¹⁵.

Ученим секретарем філіалу О. Карпенко працював до 3 листопада 1953 р., а тоді переведений на повну ставку старшого наукового співробітника відділу історії України. Упродовж 3 років його наукова діяльність дала підстави клопотати в дирекції ІСН про надання відповідного вченого звання. У характеристиках директора інституту І. Крип'якевича зазначено, що за час роботи в науковій установі здобувач «виявив себе як перспективний науковий працівник, опублікував 10 і подав до друку 7 наукових праць. О. Ю. Карпенко – один з кращих досвідних [мабуть, досвідчених – Авт.] спеціалістів по історії революційного руху в західноукраїнських землях, якого роботи написані з позицій марксистсько-ленінської методології, характерні багатими архівними матеріалами, новими оригінальними науковими думками»¹⁶. Постановою Президії АН УРСР 16 грудня 1955 р. йому присвоєне вчене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю «Історія України»¹⁷. В особовому листку від 1955 р., окрім стандартних полів про біографію, походження, перебування у лавах ЧА, вписано інформацію про володіння мовами народів СРСР (українською, російською, білоруською) та іноземними (англійською, польською, чеською). У серпні 1957 р. О. Карпенко виїжджав у двотижневу поїздку, очевидно туристичну, до Італії.

Біографічний опис життєвого шляху Володимира Грабовецького перед прийняттям на роботу в ІСН був значно коротшим. Народився 23 липня 1928 р. у селищі Печеніжин Яблунівського (тепер – Коломийського) р-ну Станіславської (тепер – Івано-Франківської) обл. у багатодітній селянській родині. Його батько Василь був учасником національно-визвольних змагань, вояком Української Галицької армії (УГА), пізніше – паламарем у сільській церкві. Тож юний Володимир виховувався у традиційному галицькому дусі. Навчався в місцевій школі, Коломийській гімназії, звідки повернувся додому після вересневого приходу більшовиків на західноукраїнські землі. Щоправда, в тогочасній автобіографії відомості про батька не могли бути вказаними з ідеологічних причин. Натомість факт навчання в Коломиї (у середній школі, створеній на базі колишньої гімназії) він якраз подав як заслугу радянської влади.

В особовій справі В. Грабовецького в ІСН міститься короткий автобіографічний виклад офіційної версії життєвого шляху. У 1944–1946 рр. працював секретарем міського споживчого товариства Винниківської райспоживспілки Львівської обл., у 1946–1947 рр. – інструктором Винниківського районного комітету комсомолу. У 1947 р. юнак зарахований на 1-й курс історичного факультету Львівського

¹⁴ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Од. зб. 98. Карпенко О. Ю. Арк. 54–55.

¹⁵ Там само. Арк. 56.

¹⁶ Там само. Арк. 51.

¹⁷ Там само. Арк. 52.

університету ім. І. Франка, який закінчив 1952 р. Після цього рік пропрацював учителем історії у Новоскварявській середній школі Нестерівського (тепер – Жовківського) р-ну Львівської обл.¹⁸. У пізніших спогадах та інтерв'ю часів незалежності України В. Грабовецький згадував про навчання під час німецької окупації у малій семінарії Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) у Львові, зустрічі з високими достойниками Церкви Андреем Шептицьким і Йосипом Сліпим¹⁹.

У вересні 1953 р. молодого вчителя прийняли на посаду молодшого наукового співробітника ІСН. Тут він провів 22 роки наукового життя. За цей час став знаним дослідником середньовічного і ранньомодерного періодів розвитку українських земель, захистив кандидатську й докторську дисертації, одержав учене звання старшого наукового співробітника.

Першим робочим днем в ІСН для В. Грабовецького стало 1 вересня 1953 р., коли він тимчасово (до погодження із Президією АН УРСР) був зарахований молодшим науковим співробітником відділу історії України. Рішення про затвердження на посаді керівний академічний орган ухвалив 20 жовтня 1953 р.²⁰. У спогадах історик називав іншу дату початку роботи – 8 вересня²¹, хоч в особовій справі відповідних документів не виявлено. Працював під науковим керівництвом академіка І. Крип'якевича, дослідницькою темою визначено історію народних рухів на Прикарпатті у XV–XVIII ст. У межах її розробки з'явилися перші популярні статті в періодиці й наукові публікації. В атестаційній характеристиці молодшого наукового співробітника В. Грабовецького за 1955 р. зазначено: «У відділі історії розпочав роботу над темою “Селянський рух на Підкарпатті в другій половині XVII ст. (Опришки)”. Працюючи у фондах Державного історичного архіву, він за недовгий час успішно оволодів палеографією 17 ст., підняв своє знання старопольської і латинської мови і в даному часі вже може самостійно опрацьовувати історичні документи»²². Оцінюючи наукові здобутки свого підлеглого із зазначеної теми, І. Крип'якевич вказував, що цей період у радянській історіографії не досліджувався, а «матеріали, зібрані Грабовецьким, мають видатне наукове значення»²³.

Результатом праці стала захищена в Інституті історії АН УРСР у 1958 р. під керівництвом І. Крип'якевича кандидатська дисертація «Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII ст.». Наступного року молодий кандидат наук успішно пройшов атестацію на обійманій посаді. У квітні 1961 р. за рішенням Президії АН УРСР його перевели на посаду старшого наукового співробітника відділу історії ІСН, а 14 вересня 1962 р. присвоєно відповідне вчене звання старшого наукового співробітника²⁴.

¹⁸ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Од. зб. 98. Грабовецький В. В. Арк. 139.

¹⁹ Грабовецький В. Мої незабутні зустрічі з духовною і творчою елітою України. За спогадами минулих літ. До 85-річчя уродин. Івано-Франківськ, 2013. С. 33–39.

²⁰ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Од. зб. 98. Грабовецький В. В. Арк. 144–145.

²¹ Грабовецький В. Мої незабутні зустрічі... С. 75.

²² Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Од. зб. 98. Грабовецький В. В. Арк. 145.

²³ Там само. Арк. 148.

²⁴ Там само. Арк. 156–157.

У 1968 р. історик захистив дисертацію «Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.». Ще двічі, у 1967 р. і 1972 р., його переобирали на посаду. Він став одним із провідних істориків-медієвістів не тільки ІСН, а й України. На 1973 р. його науковий доробок склав 3 монографії, 7 брошур, 153 наукових і науково-популярних праць. Характеризуючи наукову та громадську роботу дослідника в рекомендації для поїздки до Польської Народної Республіки (ПНР), керівництво інституту відзначало: «В. В. Грабовецький бере активну участь у науково-організаційній діяльності інституту, в союзних і республіканських наукових конференціях, у громадсько-політичній роботі Інституту та м. Львова, часто виступає з лекціями серед трудящих, по радіо і телебаченню, постійно публікує статті в місцевій періодичній пресі. В. В. Грабовецький політично грамотний, ідеологічно витриманий, морально стійкий, скромний у побуті»²⁵.

Завдяки подвижницькій діяльності історик став пізнаваною персоною не тільки в середовищі львівської інтелігенції, а й серед широких верств населення. Знятий у 1959 р. художній фільм «Олекса Довбуш», де В. Грабовецький виступив головним науковим консультантом, здобув популярність у глядачів республіки та поза її межами. Його виступи на Львівському радіо, у телепрограмі «Скарби народу» на Львівському телебаченні мали важливе пізнавальне значення, оскільки основним об'єктом авторської уваги поставала історія Галичини й України.

Вагома роль у науковому становленні обох істориків належала І. Крип'якевичу. О. Карпенко починав трудову діяльність у відділі, яким керував знаний історик. Набутий у бібліотеці управлінський досвід полегшував роботу вченого секретаря ІСН. Із призначенням І. Крип'якевича директором ІСН О. Карпенко недовго суміщав наукову посаду з посадою кадровика. Стосунки з іменитим колегою виходили за межі суто ділових питань – набули партнерського виміру. Очевидно, О. Карпенко знав про кампанію післявоєнної «проробки» професорів І. Крип'якевича та М. Возняка місцевими партійними чиновниками. Можливо, чув від свого наукового керівника Федора Шевченка розповідь про подібну нагінку у приміщенні Львівського оперного театру за участю Дмитра Мануїльського (з ним був особисто знайомий із часу навчання у партійній школі), після якої тиск на заслужених науковців трохи зменшився²⁶. Тож у спілкуванні з видатним ученим він не міг, та й не хотів, уподібнюватися «правовірним» комуністам, готовим заради кар'єрного росту переступати межу моралі та пристойності.

Та й наддніпрянця О. Карпенка у Львові не оминуло звинувачення в націоналізмі. На відміну від більшості приїжджих, спілкувався українською. Характерною деталлю тогочасного зовнішнього вигляду була українська вишиванка, у якій систематично з'являвся на роботу, спочатку в бібліотеці, згодом – в Інституті. У червні 1953 р. між ним і колишніми бібліотечними співробітниками виник інцидент, який «пиліні» інтернаціоналісти використали для звинувачень О. Карпенка в «націоналістичних тенденціях». На рекомендацію, яку висловив історик (і вчений секретар) працівникам бібліотеки Лазебі та Жолкевському, спілкуватися з відвідувачами

²⁵ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Од. зб. 98. Карпенко О. Ю. Арк. 185.

²⁶ «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Джерела. Київ, 2004. Т. 1. С. 205.

українською мовою останні поскаржилися в партійне бюро Львівського філіалу АН УРСР. У партійних документах навіть тиражувалася фраза, яку приписували О. Карпенкові: «Російською мовою будете розмовляти в Російській Федерації»²⁷. Його звинуватили в антипартійних заявах, що суперечили національній політиці партії. За ініціативи керівництва бібліотеки, яке упереджено ставилося до О. Карпенка, на зборах первинного осередку філіалу АН УРСР цей випадок визнано антипартійним проступком, виявом українського буржуазного націоналізму, і рішенням організації його відрахували з лав Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС). Персональну справу історика розглядали на засіданні Ленінського райкому компартії м. Львова, де підтримали ідеологічні звинувачення, але пом'якшили покарання через переведення в кандидати у члени партії²⁸. О. Карпенко відмовився визнавати свою вину, подав апеляцію і домігся від бюро обкому партії відміни ухвалення раніше рішення. Покарання замінили обговоренням цього випадку на бюро обкому²⁹, але інформація про нього зберігалася не тільки в партійних кабінетах.

Атмосфера роботи в інституті, досвід стосунків із старшою галицькою генерацією науковців, особливо з І. Крип'якевичем, впливали на кристалізацію національної ідентичності О. Карпенка. Це можна визначити й за такою деталлю: працюючи в бібліотеці, та й на перших порах роботи в ІСН, він підписував особові документи автографом Алекс[андр] Карпенко. Натомість, у документі 1958 р. уже трапляється звичний пізніше підпис – Олесь Карпенко³⁰. Та й коло його наукових інтересів постійно визначалося українською проблематикою складного ХХ ст.

Постійне спілкування з І. Крип'якевичем сприяло поглибленню розуміння молодим колегою ролі та значення архівних документальних джерел в історичному дослідженні. О. Карпенко працював над проблематикою соціалістичного та робітничого рухів у Східній Галичині в міжвоєнний період. Змушений був долати звичні для радянської архівної системи обмеження, домагаючись доступу до багатьох фондів, віднесених до категорії таємних. Це передбачало складну процедуру одержання допуску до матеріалів, що часто містили інформацію, суперечливу догматичній «лінії партії». Т. зв. спецфонди зберігали таємниці радянського минулого, шлях до яких ускладнювався адміністративними й ідеологічними перепонами. Як згадував сам науковець, інколи доводилося вдаватися до різних хитрощів, щоб уберегти від ока цензорів і винести з архіву виписки з документів, котрі виходили за межі озвученої проблематики. При цьому більш успішнішими такі прийоми були в центральних архівах Москви, натомість у київських і львівських установах контроль цензорів – жорсткішим.

Кількарічна наполеглива праця дала змогу сформувати широку документальну базу, на основі якої у 1957 р. видано перший том збірника архівних матеріалів «Під прапором Жовтня» (обсягом 44 д. а.). Його упорядником і відповідальним редактором став О. Карпенко. У виданні на документальній основі вперше в радянській науці простежувався розвиток революційних подій на західноукраїнських землях

²⁷ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. П-2477. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 124.

²⁸ Там само. Арк. 125–126.

²⁹ Там само. Ф. П-3. Оп. 5. Спр. 6. Арк. 27–28.

³⁰ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. 3-ос. Од. зб. 98. Карпенко О. Ю. Арк. 48 зв.

у 1917–1920 рр., відображався народний рух за соціальне визволення. Збираючи фактологічний матеріал з теми, О. Карпенко опосередковано розширив діапазон наукової зацікавленості, ознайомився з документами, що безпосередньо заторкували проблематику Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Частину архівних документів він апробував у межах опублікованої у 1957 р. концептуальної наукової статті «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.». У ній події осені 1918 р., пов'язані з утворенням ЗУНР, О. Карпенко визначав як «загальне національне повстання», що переросло в «буржуазно-демократичну, національно-демократичну революцію»³¹.

Фактично, він першим із радянських істориків порушив ідеологічне табу на наукове дослідження історії ЗУНР, хоча й, як неодноразово сам заявляв, не прагнув показати якоїсь незгоди. Його висвітлення революційного руху 1918 р. цілком відповідало канонам марксистсько-ленінської методології, але автор дозволив собі «побачити» в українському революційному русі закономірне прагнення народу стати вільним. Наукова сміливість дорого коштувала дослідникові – його підходи стали об'єктом дискусій не тільки наукових історичних установ Львова і Києва, а й критики та серйозних ідеологічних звинувачень у партійних кабінетах. Автор намагався довести об'єктивність власної наукової позиції, чим ще більше дратував партійну владу. Ініціатором критики був завідувач відділу науки і культури Львівського обкому компартії Валентин Маланчук, який упродовж півтора десятка років не міг пробачити Олександрові Карпенку його наукової сміливості й непоступливості. Спільно з Богданом Дудикевичем опублікував у газеті «Вільна Україна» гостру статтю «За історичне висвітлення історичного процесу в західній Україні», де висунув Карпенкові різні ідеологічні звинувачення та організував партійний тиск на позицію науковця через партійне бюро ІСН й інші структури³².

Професор Юрій Сливка, як сучасник тих подій, детально описуючи хід і манеру висловлювань тих, хто виступав під час обговорення позиції Карпенка на партійних зборах ІСН 6 травня 1958 р., визначив два підходи, що означилися внаслідок полеміки: політико-ідеологічний із настирливим прагненням звинуватити в методологічних помилках та спроби наукового осмислення проблематики, яку порушив автор. Частина колективу, зокрема і запрошений на збори безпартійний директор І. Крип'якевич, намагалися спрямувати обговорення в русло наукової дискусії. У виступі І. Крип'якевич відзначив: «І коли ми розуміємо і високо оцінюємо те, що т. Карпенко все ж таки підняв це питання, мав відвагу взятись до нього, то наш колектив дійшов до такого переконання, що ми поки-що не можемо вирішити, що в цьому питанні є дискусійним, а що треба відкинути. Тому я не хочу тут входити в саму суть справи. Я хотів би щоб товариші, які конкретно працюють над цим, зібрали відповідні матеріали»³³.

На цей момент працівникам інституту вже були відомі тональність і суть обговорення змісту статті та виступу О. Карпенка в ході двох засідань (25 і 28 квітня

³¹ Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. *З історії західноукраїнських земель*. Київ, 1957. Вип. 1. С. 59–90.

³² Кобута С. Науковець і партійно-ідеологічна система... С. 55–62; Культурне життя в Україні. Т. II: (1953–1966). С. 136–140, 364–375.

³³ Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.). С. 12–13.

1958 р.) ученої ради Інституту історії АН УРСР. Більшість присутніх накинута на львівського колегу зі звинуваченнями в ревізійізмі та прагненні подати процес утворення ЗУНР як результат революційної боротьби українського населення Східної Галичини. Головним критиком на засіданнях став працівник Інституту історії, кандидат історичних наук Іван Компанієць, який у звичних для тоталітарної доби зворотах фактично звинуватив Карпенка в методологічних й ідеологічних перекоханнях. На його виступи відреагував заввідділу історії країн народної демократії інституту, редактор «Українського історичного журналу» Ф. Шевченко. Він дорікнув І. Компанієцьві за тональність й аргументи, висловився за право історика на наукову позицію: «Я за обговорення в цих питаннях, кожний висловлюється, як хто може, але повинно бути яєсь товариське відношення до своїх товаришів. Іван Іванович в своєму виступі щодо тов. Карпенка змалював його так, що створюється таке враження, що якщо в Карпенка ще залишилось щось радянське, то дуже мало, він звів його ні до чого, назвав і ревізійістом, і фальсифікатором, і т. ін. Якщо цей виступ залишиться в стенограмі, то хай залишається для історії, але ж так не можна, товариші, потрібно мати терпіння і до своїх противників, навіть коли вони не розділяють ваші погляди»³⁴.

За свою позицію він разом із О. Карпенком потрапив під приціл критиканства І. Компанієця: «Вони майже не відрізняються, не видно, де закінчується думка одного і починається думка другого ... В цілому ж ні той, ні другий не тільки не відмовились від своїх неправильних поглядів, а й відстоювали їх»³⁵. У підсумковому слові Компанієця звучав уже неприхований випад не тільки проти львів'янина, а й проти свого більш іменитого і заслуженого колеги: «Поява статті Карпенка саме в той час, коли вся наша країна святкувала 40-річчя Радянської влади, – дуже прикрий факт. Помилки Карпенка носять не лише антинауковий характер, але й політичний характер. Роботи Карпенка неодноразово піддавались гострій критиці ... Але він продовжує свою лінію невдалими і ненауковими прийомами. Але це молода людина, не позбавлена здібностей. І можна сподіватись, що він зрозуміє свої помилки і зможе ще дати корисні наукові роботи, і допомогти йому в цьому повинен Ф. П. Шевченко, який допоміг йому раніш припустити ці помилки, але в авторитет якого він дуже вірить»³⁶.

Згадуючи про цю ситуацію, Олена Апанович відзначала, що стаття Олександра Карпенка для того часу була «сенсаційною», викликала невдоволення у Львівського обкому партії. Його чиновники вимагали від редактора «Українського історичного журналу» надрукувати критичну статтю для спростування висловлених положень, на що Ф. Шевченко «чинив опір, бо знав, що автор не помилився»³⁷.

Відгукуючись на атмосферу засідання та висловлені там інвективи, Ф. Шевченко в листі до І. Крип'якевича писав: «Дісталось з боку одного критика Олександру Юхимовичу. Та я чогось впевнений, що все це не критика, а якийсь намул.

³⁴ Цит. за: Рубльов О. У пошуках правди історії: Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: міжвід. зб. наук. праць. Київ, 2007. Вип. 16 (1). С. 174.

³⁵ Там само. С. 175.

³⁶ Там само. С. 175–176

³⁷ «Істину встановлює суд історії». Т. 1. С. 108.

Тут не стільки науки, як чогось особливого примішалося до критики. Такої думки й інші товариші»³⁸.

У відповіді директора ІСН із приводу непростих обговорень і диспутів щодо порушень О. Карпенком наукових питань викристалізувалася та раціональна основа, на яку він звернув увагу: «Дискусія в Інституті показала що ми є щойно на початку досліджень листопадових подій. Далеко ще не зібрано всіх матеріалів, і тільки починається їх активна розробка»³⁹.

Незважаючи на наукову підтримку підходів О. Карпенка з боку І. Крип'якевича і Ф. Шевченка, їх розуміння частиною львівських колег, партійно-ідеологічний тиск на історика та колектив інституту продовжився. Його справу неодноразово заслуховували на партійних зборах інституту. На думку В. Бадяка, остаточну крапку в питанні роботи О. Карпенка в ІСН поставлено після звітної-виборних зборів 8 жовтня 1959 р., у ході яких щодо нього пролунали висновки: «Партбюро, дирекція, відділ історії робили чимало, щоб Карпенко став на правильний шлях у своїй роботі як науковець і, перш за все, як комуніст. Але нема позитивних результатів. Обіцяв на партзборах подати новий варіант тематичної роботи з розгорнутою критикою своїх помилок, але не зробив ... Карпенко по суті продовжує відстоювати свої помилкові позиції за невиконання тематичного плану і непартійну поведінку в цьому питанні, протиставив себе відділу. Дирекція та партбюро змушені були дати негативну характеристику, а конкурсна комісія Інституту не рекомендувала його на заміщення штатної посади старшого наукового співробітника відділу історії. Наукова рада більшістю голосів підтримала конкурсну комісію, в тому проявились її зрілість і принциповість, які у відповідних формах слід надалі поширити на весь наш колектив»⁴⁰.

Історик змушений був покинути заклад, де відбувся як науковець. На жаль, професор О. Карпенко не залишив письмових спогадів про власний життєвий і творчий шлях, але під час розмов про свою працю у Львові з теплотою й повагою висловлювався про іменитого колегу І. Крип'якевича, вважав період роботи в ІСН під його керівництвом важливою віхою свого наукового шляху. Високу оцінку професійним та людським якостям Івана Крип'якевича давала і дружина Людмила Карпенко, наголошуючи, що між двома істориками склалися доброзичливі ділові стосунки.

Вирішальну роль І. Крип'якевича у власній науковій самореалізації постійно відзначав і В. Грабовецький. Саме завдяки йому молодий учитель історії став співробітником ІСН, обрав тематикою дослідження соціальне життя та народні виступи в Галичині XV–XVIII ст., заглибився у вивчення опришківського руху й легендарного ватажка Олекси Довбуша. Описуючи творчу атмосферу роботи відділу історії України, В. Грабовецький зазначав: «Вивчення джерел і літератури, постановка питань, обґрунтування тих чи інших проблем завжди викликали цікаві дискусії. Звичайно, це бувало на засіданнях, у яких брали участь співробітники, старші науковці»⁴¹. Щодо методики роботи свого наукового керівника з колегами, то наголошувалося, що І. Крип'якевич ніколи не звертав уваги на посаду, а відкрито й об'єктивно рецензував праці товаришів від структурно-проблемних планів і до

³⁸ Сливка Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком. С. 515.

³⁹ Сливка Ю. Академік Іван Петрович Крип'якевич: спогади. Львів, 2000. С. 13.

⁴⁰ Бадяк В. Олександр Карпенко очима студента і науковця. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2001. № 5–6. С. 49.

⁴¹ Грабовецький В. Мої незабутні зустрічі... С. 75–76.

посторінкових зауважень, тактовно вказував на виявлені недоліки, «його слово повсякчас було повчальним, мудрим»⁴².

Як науковий керівник, І. Крип'якевич по-доброму опікувався В. Грабовецьким, був учителем у молодшого колеги на початковому етапі його пошукової роботи в архівах. Неодноразово звертався до Ф. Шевченка з проханням посприяти друку праць В. Грабовецького на сторінках «Українського історичного журналу»⁴³. Радів його успішному захисту кандидатської дисертації, підтримав переведення на посаду старшого наукового співробітника, присвоєння відповідного вченого звання. Та й учень щедро платив за наставництво любов'ю, творчою роботою і власним науковим доробком. Він неодноразово відвідував І. Крип'якевича після виходу на пенсію, з ним мандрував історичними місцями Львова, слухаючи цікаві розповіді про старе місто. Під час похорону видатного історика саме його учні В. Грабовецький та Ю. Сливка несли портрет духовного вчителя, очолюючи скорботну колону.

У 1975 р. доктор історичних наук В. Грабовецький вирішив змінити місце проживання, переїхавши поближче до малої батьківщини. Він пройшов конкурс на посаду професора кафедри історії СРСР і УРСР Івано-Франківського педагогічного інституту. Відповідно 3 березня 1975 р. подав заяву на ім'я директора ІІН із проханням про звільнення. Колеги організували урочисті проводи, високо оцінюючи його внесок у розвиток української науки. А за 3 роки до Івано-Франківська перебрався і О. Карпенко. Там колишні працівники інституту продовжили свою наукову діяльність, щедро ділячись знаннями й талантами зі студентською молоддю.

REFERENCES

- Badiak, V. (2001). Aleksandr Karpenko ochyma studenta i naukovtsia. *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*, 5–6, 43–50 [in Ukrainian].
- Boriak, H. (Ed.). (2004). «Istynu vstanovliuie sud istorii». *Zbirnyk na poshamu Fedora Pavlovycha Shevchenka. Dzherela* (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
- Halaichak, T., Lutskyi, O., & Slyvka Yu. (1996). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli: dokumenty i materialy* (Vol. 2). Lviv [in Ukrainian].
- Hrabovetskyi, V. (1996). *Ivan Krypiakevych – vyznachnyi istoryk Ukrainy. (Do 110-richchia vid dnia narodzhennia)*. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
- Hrabovetskyi, V. (2013). *Moi nezabutni zustrichi z dukhovnoiu i tvorchoiu elitoiu Ukrainy. Za spohadamy mynulykh lit. Do 85-richchia urodyn*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Karpenko, O. (1957). Do pytannia pro kharakter revoliutsiinoho rukhu v Skhidnii Halychyni v 1918 r. *Z istorii zakhidnoukrainskykh zemel*, 1, 59–90 [in Ukrainian].
- Kobuta, S. (2001). Naukovets i partiino-ideolohichna systema: dokumenty i materialy. *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*, 5–6, 51–72 [in Ukrainian].
- Kuhutiak, M. (2006). Vin povertaie ukrainskii istorii yii spravzhnie oblychchia. Karpenko Oleksandr. *Z istorii Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (do 85-richchia z dnia narodzhennia profesora O. Yu. Karpenka)*, 5–11 [in Ukrainian].

⁴² Грабовецький В. Іван Крип'якевич – визначний історик України. (До 110-річчя від дня народження). Івано-Франківськ: Плай, 1996. С. 19.

⁴³ Заболотна І. М. До історії співпраці І. Крип'якевича з «Українським історичним журналом». *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 117.

Profesor Oleksandr Karpenko: vchenyi, pedahoh, hromadskiy diiach. (2001). *Halychyna. Naukovyi i u kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys. Na poshanu profesora Oleksandra Karpenka*, 5–6, 11–89 [in Ukrainian].

Rubliov, O. (2007). U poshukakh pravdy istorii: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy: druhe dvadtsiatyrichchia (1957–1977 rr.). *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: mizhvid. zb. nauk. prats*, 16 (1), 174 [in Ukrainian].

Slyvka, Yu. (2000). *Akademik Ivan Petrovych Krypiakevych: spohady*. Lviv [in Ukrainian].

Slyvka, Yu. (2001). Lvivskiy period naukovo-pedahohichnoi diialnosti Oleksandra Karpenka (1949–1978 rr.). *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*, 5–6, 11–20 [in Ukrainian].

Slyvka, Yu. (2001). Lystuvannia Ivana Krypiakevycha z Fedorom Shevchenkom. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 500–547 [in Ukrainian].

Tsependa, I. (Ed.). (2016). *Zhyttia, prysviachene istorii. Volodymyr Hrabovetskyi: vchenyi, hromadskiy diiach, liudyna*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Vehesh, M. M. (2006). *Akademik Volodymyr Hrabovetskyi – vyznachnyi istoryk Ukrainy*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Yaremchuk, V. (2009). *Mynule Ukrainy v istorychnii nautsi URSS pisliastalinskoj doby*. Ostroh [in Ukrainian].

Zabolotna, I. M. (2015). Do istorii spivpratsi I. Krypiakevycha z «Ukrainskym istorychnym zhurnalom». *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 117 [in Ukrainian].

Stepan KOBUTA

PhD, Associate Professor

Department of History of Ukraine and methods of teaching history

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9210-3319>

e-mail: step-ko@i.ua

Larysa KOBUTA

PhD, Associate Professor

Department of Political Institutions and Processes

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3768-2864>

e-mail: larysa.kobuta@pnu.edu.ua

THE ROLE OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE UKRAINIAN SSR IN LIVES AND WORK OF PROFESSORS OLEKSANDR KARPENKO AND VOLODYMYR HRABOVETSKYI

The article deals with the professional and scientific activity of the doctors of historical sciences, professors Oleksandr Karpenko and Volodymyr Hrabovetskyi during their work in the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. Based on

the archive research of personal cases and files, it became possible to specify certain stages of their scientific developments, categorize their research topics as well as assess the character and professional level of their scientific activity in the context of work for the above-mentioned academic institution. The article traces the dynamics of their relationships with the head of the Institute of Social Sciences, academician I. Krypiakievych, and the significant role of the latter in the professional growth of the young researchers. It was his influence that accounts for a great part of forming the scientific worldview of the future professors, their professional research skills, them becoming leading specialists in the consequent fields of study, and following professional and social recognition.

The article points out that during his work for the Institute O. Karpenko, a senior scientific assistant (associate professor) at the time, published a scientific research article on the character of the revolutionary events in Eastern Halychyna. He was one of the first Soviet historians to objectively assess and evaluate the process of the West Ukrainian People's Republic creation. The research work highlights the scientific views of O. Karpenko on the problem and sheds light on the reaction he received from the Lviv communist party authorities, those scientists who were under the party's control, the head of the Institute, and colleagues. The situation with O. Karpenko serves as an illustrative example of the hardships that Ukrainian scientists had to face in the conditions of the communist ideology domination and what they had to overcome in order to fulfill their scientific potential. The article also describes the monumental work of V. Hrabovetskyi in the sphere of research and popularization of the medieval and pre-modern history of Ukraine not only within the scientific confines but also in the educational programs broadcasted by the Lviv radio and television.

Keywords: Volodymyr Hrabovetskyi, Institute of Social Sciences, Oleksandr Karpenko, Ivan Krypiakievych, scientific activity.